

Hubert Ildikó

Miért ne taníthatnánk középkori irodalmat is?

Előadásom címe, amely e formában inkább dacos kérdésfelvetés, mintsem megelőlegezése a kibontandó témának, inkább együttgondolkodásra hívás, mintsem útkijelölés: a magyarországi irodalom első fél évezredéről, annak taníthatóságáról, középkori latin és magyar nyelvű irodalmunk népszerűsítéséről.

Közösen kell töprenkednünk erről a látszólag kézenfekvő kérdésről, mert – ellentétben más nemzetek kulturális kezdeteiket számon tartó, jogos büszkeséget sem hiányoló iskolai oktatásától – a miénk (egy-két rapszodikus felbukkanást kivéve) – gyökerek nélkülinek tűnik. Mintha csak a XVI. századtól létezne tanítható magyarországi irodalom, s mintha a magyar nyelvűség a középkor homályba vesző idejében csak „nyelvemlék”-ként, esetlegesen tanított nyelvészeti kuriózumként létezne!

A középkori irodalom körülbelül tizenkét éves kortól való taníthatóságánál, olvastathatóságánál legyen egyik kiindulási pontunk egy gyakorlatban is meg tapasztalható tétel: amiben a jó tanár hisz, amit ő szeret, azt tanulói is el fogják fogadni. Értő kalauzollással pedig bármilyen nehéznek tűnő korszak és anyagréz feldolgozható, olvastatható.

Milyen hozzáférhető könyveket ajánlok e munkához? Alapkönyvül azt a *Madas Edit* szerkesztette szöveggyűjteményt,¹ amely „az államalapítástól az 1530-as évekig terjedő korszak írott emlékeiből nyújt bő válogatást”. Amennyiben latin nyelvű a szöveg: fordításban, amennyiben magyar nyelvű, jó átírásban, s a folyamatos olvashatóság érdekében lábjegyzetekkel. Fontosnak tartom még a kötet szerkesztőjének szavaival elmondani, hogy „Mivel a középkori magyar irodalom oktatása-kutatása a későbbi korszakokkal szemben meglehetősen háttérbe szorult, a puszta szövegközlésen túl több szinten igyekszünk segítséget nyújtani a további tájékozódáshoz. A szöveggyűjtemény jegyzetapparátusa rövid műfaji bevezetések mellett ezért tartalmazza a legújabb szakirodalmat.” Kiváló útítársaink lehetnek még *Horváth János* közérthető gondolatmenettel megírt, népszerű könyve,² *Arany János* e tárgykörrel írt prózai dolgozatai³ vagy a felsőfokú oktatásban tankönyvként használt akadémiai irodalomtörténet első kötete.⁴

A középkori magyarországi irodalom tanítását nem irodalomtörténeti folyamat tanításaként képelem el. Sőt ez elhibázott lépés is lenne, mivel a korszak szellemiségének megértését, a művek utalásait, az archaikus nyelv élvezését stb. a 12–18 éves ifjaktól, azok közösségétől nem várhatjuk el. Természetesen, ha tematikánk nagyobb terjedelmű szöveg egység feldolgozását megengedi (például

¹ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor. Szerk.: Madas Edit. Tankönyvkiadó, Bp., 1992.

² Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. (Reprint kiadás.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1988.

³ Arany János prózai dolgozatai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. (Vagy más kiadás.)

⁴ A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk.: Klaniczay Tibor. Akadémiai Kiadó, Bp., 1964.

legendáknál, mondáknál, retorikai elemzéseknél stb.), akkor példatárunkba ne féljünk sem a középkori, sem a reneszánsz kori elődöket beilleszteni. Általában irodalomtanítási óráinkból ne hiányozzanak a múltunkhoz való kapcsolódási pontok! Egy idézet felolvasásával, műfaj történeti kezdetek felidézésével, nevek említésével stb. lassan, de érzékelhetően alakítsuk ki a folytonosság érzésvételét.

Előadásomban természetesen nem tudnék 500 év irodalmi terméséről még felsorolászerűen sem szólni, ezért szűkítettem a kört. Csupán néhány prózai munkáról teszek említést. Egy királytükörre, az Árpád-kori legendákra, a geszták és krónikák fontosságára, a prédikációkra és a példákra irányítom rá a figyelmet (*Madas Edit* szöveggyűjteménye alapján). Válogatásom a tanítási folyamatba való beépíthetőség szerinti tallóztatás, útkeresés. Egy olyan irodalmat szeretnék élőként láttatni, amely most csak a szűk szakma sajátja. Azé a szűk szakmáé, amely jeleskedik középkori irodalmunk feltárásában, népszerűsítésében azonban többnyire gyengélkedik.

Királytükör (Szent István király intelmei Imre herceghez)

Kölcsey Ferenc „Parainesis”-ének, szellemi végrendeletének XI. század elején keletkezett elődje ez az intelme. István király „szerelmes” fiához írt sorai bensőséges és lírai hangvételük miatt méltán kaphatnának helyet részleteiben (például: A vendégek befogadásáról és gyámolításáról, A fiak kövessék az elődöket) a Parainesis tanításakor egy majdani, középkori irodalmunkat is számon tartó szöveggyűjteményben. Érdemes idéznünk belőle:

„... fogadj szót fiam; gyermek vagy, gazdagságban született kis cselédem, puha párnák lakója, minden gyönyörűségben dédelgetve és nevelve, nem tapasztaltad a hadjáratok fáradalmait s a különféle népek támadásait, amelyekben én színté az egész életemet lemorzsoltam. Itt az idő, hogy többé ne puha kásával étessenek, az téged csak puhánnyá s finnyássá tehet, ez pedig a férfiaság elvesztegetése s a bűnök csiholója és a törvények megvetése, hanem itassanak meg olykor fanyar borral, mely értelmet tanításomra figyelmessé teszi.”⁵

Árpád-kori legendák

„A legenda- és gesta irodalom egymással többszörösen összeszövődő termékeiben a keresztyén magyarság történeti eszméletének első nyilvánvaló jeleit s aránylag tömeges jelentkezésükben a magyar irodalom első lendületét üdvözölhetjük. A XI. század végső, a XII. század első évtizedei, Szt. László (1077–1095) és Kálmán (1095–1116) kora a magyar irodalom igazi bölcsője” – írja *Horváth János* A magyar irodalmi műveltség kezdetei című könyvében.⁶ Igen, aki nem sajnálja az idejét legendáink elolvasásához, az maga is igazolni tudja *Horváth János* szavait: a magyarországi irodalom bölcsőjénél járunk! A mesék, mondák, mítoszok, misztika világába még – érzelmileg! – belépni tudó tizenéveseinket vezessük el közös olvasással a Nyulak-szigetei királylányhoz, annak a szegényekkel törődő nagynénjéhez, Szent Erzsébethhez, Szent László király „füvé”-hez. Válasszunk ki néhány legendát, ezek egy-egy kerek részletét a bőséges kínálatból! Ne megkurtyítva és kipontozva, ne átdolgozva és leegyszerűsítve! Csak így marad meg a varázs, a középkor világa. Valószínű, hogy a szöveghez való ragaszkodással több régies

⁵ Szöveggyűjtemény... 22. o. (Fordította Kurcz Ágnes.)

⁶ *Horváth*: i. m. 26–27. o.

fordulatot, kifejezést is megtartunk. De tudhatjuk a gyakorlatból, hogy a gyermek a különösnél előbb megragad, mint az egyszerűnél. Vajon baj-e, hogy illetéknéppen megőriz néhány archaikus nyelvi változatot? Bizonyos, hogy a legendák színes világát a legendaolvasónak kell majd feloldania. De nem hasznos-e ez a munka, amikor tudjuk, hogy az európai keresztény kultúrkins (és itt nemcsak az irodalomról, hanem a többi művészeti ágról is szó van!) jelképeinek megértése nélkül nincstelen műveltség? S mennyivel egyszerűbb és hatásosabb ezt konkrét példákon megmutatni, élményekhez kötve elsajátíttatni, mint kézikönyvek segítségével verbalisan megtaníttatni!

A legendairódomalom feldolgozási lehetősége (a korosztály megválasztása, a szövegegyesítés kijelölése, a mű bemutatása és feldolgozása stb.) végtelen. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy egyik – két évvel ezelőtt irányításommal dolgozó – hallgatómnak, *Lentulay Edinának* e témakörrel írt kötetcskéjére hívhatom fel a figyelmet, amely *Az irodalomtanítás műhelyében* című sorozatban nem sokára napvilágot lát.

A legendák szépségének azonban legkésebb bizonyítéka a hangzó szöveg. Idezzük fel Szent Gellért püspök Nagy legendájának kezdősorait.

„Gellért velencei származású volt. Velence városából való, egy patricius család palotájában született. Apját becsülték polgártársai, kedvelte annak a városnak minden lakója, és jó híre messze földre eljutott. Ugyanabból a városból nősült: feleségét jó erkölcs ékesítette, szülei istentelenségben nevelték, alamizsnálkodásban és jó cselekedetekben kitűnt az asszonyok közül, a templomnak naponta juttatott – személyesen vagy szolgálói útján – gyertyákat, mécseseket vagy másféle adományt. Az apa pedig, mivel gazdag ember volt, papokat, klerikusokat, barátokat és szomszédokat hívott rendszeresen asztalához, és pazarul megvendégelte őket.”

Aztán vált a mesélő, s szinte népmesei színezetű megoldásokkal közelünkbe emeli a történetet azzal, hogy meghalljuk a gyermekért fohászoló, három évig várakozó házaspár beszédfoszlányát:

„Egy napon aztán így szólt feleségéhez: »Asszony, fohászoldj bizakodva Istenhez és az ő szent anyjához, hogy örökös adjon nekünk!« Sok napjuk elmúlt anélkül, hogy gyermekeik születnek volna. Végre három év múlva Szent György vértanú napján kapták meg azt a fiút, akiért könyörögtek az Úrhoz. Ezért a kereszttségben Györgynek nevezték.

A gyermek szüleinek szeme fénye volt. Nevelgették, míg ötéves korában nagy lázba nem esett. Látván ezt szülei, följajánlották Szent György vértanúnak. ... Öt évet töltött a szerzetesek iskolájában, mesterének föltűnt éles elméje, tehetsége, és csodálkozott, hogy tudásával megelőzi azokat, akik régebb óta tanultak.”⁷

Bár fordítás e legenda (*Jelenits Istváné*), érezni lehet szerkesztettségén, a bekezdések fordulatok változásain a jó tollú író tehetségét. Irodalom ez a javából!

Geszták és krónikák

Gesztáink, krónikáink⁸ (*Anonymus*, *Kézai Simon*, *Képes Krónika*, *Kühüllői János*, *Thuróczy János*) jelentősebb történetei közismertek. Népszerűsítésükben nagy érdeme volt *Benedek Elek*nek, *Jókai Mórnak*, *Móra Ferencnek*, *Komjáthy Istvánnak* és *Lengyel Dénes* Régi magyar mondák című könyvének. Irodalmi életünkbe, sőt az iskolai oktatásba is tudatosan kerültek be nemzeti gondolatok. Némely iskolai

⁷ Szöveggyűjtemény ... 64. o.

⁸ „Gesta, nemzet-történet ... a legendákkal együtt irodalmi érdekű már a gesta műfaja, melyet éppen olvasmányjellege különböztet meg a középkori történetírás műfajai között. Az évről szerkesztett, 'krónikával' szemben ugyanis a gesta bizonyos tekintetben művészi conceptiojú tudományos mű...” *Horváth: i. m. 33–34. o.*

tankönyv még ma is tartalmaz ilyen jellegű feldolgozásokat. Gyermekeink egy része középkori irodalmunk e szűk szeletének témáiból tehát megismer néhányat.

Amit egyértelműen kérünk tankönyvíróinktól: forrás és évszám pontos megjelölésével olykor eredeti (szó szerint fordított) szöveg közlésével legyenek terjesztői e mondanácsoknak. Talán még a nagygyimnazisták fantáziáját is megmozgatná, ha ugyanazon monda változatainak egymás mellé állításával (például Fehér ló mondanca, Emese álma) elgondolkoznának a mondavariációk és a történelmi koncepcióválasztás összefüggésén.

(Zárójelben jegyezzem meg: 1963-ban Budapesten tartották azt a nemzetközi mondanatutató konferenciát, amelyen épp az áttekinthetőség érdekében tartalmi jegyek alapján elvégezték a mondanca tipologizálását. A konferencia anyagát 1964-ben publikálták.⁹ Tankönyveinkben azonban hiába kerestük ennek a rendszernek a nyomait, s tulajdonképpen néhány kivételtől eltekintve hiába kerestük a hozzávaló példákat is.)

Prédikációk

Többen talán meglepődnek, talán hirtelen elutasítólag reagálnak, mikor e korszak írott forrásaiból irodalmi tananyagba beemelendők tartom prédikációink egyikét példáját.

Talán kevesebbek előtt köztudott az a tény, hogy már első törvényeink előírták a keplemos falvak papjainak, hogy a köznépeknek (természetesen anyanyelvi) hitmagyarázatot kötelesek tartani.¹⁰ A prédikációk már a középkorban (a reformáció korától aztán még inkább) magukba olvasztottak szépprózai elemeket (például exemplumokat, találó szófordulatokat, hétköznapi történeteket), kultúr-történelmi adalékokat (babonákról, ruhaviseletről, étkezési szokásokról való híradásokat), történelmi eseményeket és természetesen a szentek legendáit.

Nagygyimnazistáink stilisztikai óráin példaként állhatnak a műfaj: tudatos, logikus szerkesztettségével. (Pásztor Bertalan középiskolások érettségi dolgozatait elemző cikkeikben felhívja a figyelmünket arra, hogy a dolgozatok leggyakoribb hibája a megszerkesztetlenség: a fejezetek között is és az egész gondolatépítés logikai felépítésében is.)¹¹ Példaként szolgálhatnak fogalmazások előkészítésénél *Temesvári Pelbárt*, *Laskai Osvát*, a *Karthauzi Névtelen*, későbbről pedig főleg *Pázmány Péter* prédikációból kiemelt hasonlatok:

„Miképpen azért az hatvan esztendő vén emberben mind erő, mind ifúságnak zsírja elfogyatkozik és naponként, míg tovább-tovább vonszja vénségét, ereje szakad, arca megráncosul, inai nem bírják, ha leül es jaj, ha felkel es jaj. Az elmúlt erő, vigasság nyegésre, óhajásra fordul. Sem eget, sem napot nem láthat szőmével, de valahol jár-kél, csak az fekete földet nézi, kiben lakása és változása léssen. (A *Karthauzi Névtelen*től)¹²

az olvasó jóindulatának ügyes megnyerésével:

⁹ *Dömötör Tekla*: A mondanatutatók nemzetközi értekezlete Budapesten. = *Ethnográfia*, 1964. 166–167. o. – Uő: A tipizálás a népmondákban. = *Ethnográfia*, 1977. 529–540. o.

¹⁰ Vö. *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zainati határozatok forrásai. Bp., 1904. 198. o.

¹¹ *Pásztor Bertalan*: Szövegalkotás. Uő: Gyakorlati szövegtan középiskolai használatra. Dunaújváros, 1992.

¹² *Szöveggyűjtemény ...* 460 o.

„Ha valaki rosszindulatúan szemrehányást tenne nekem azért (tudniillik a prédikáció írásáért), vádolja a szeretetet, mely e feladat vállalására készítetett. De ettől nemigen tartok. Ha viszont valaki a hiányosságokat kívánja hozzáértéssel kijavítani, az iránt míg élek, hálás leszek. (A *Karthauzi Névtelentől*)¹³”

vagy gyönyörű leírásával:

„Nézd meg, hát, áhitatos lélek, a földet, mennyi szépségben bővelkedik! Belsejéből mindenféle színek bújnak elő, szépséges virágok, rózsák, liliomok és másfajták. Aztán finom illatok, s nemkülönbön fémek változatos fajtái: arany, ezüst, ólom, réz stb. Amelyekből a különböző ruhane-mű készülnek, a drága ékszerek. Belőle jönnek elő a csodálatos fafajták, gyökerekkel, ágakkal, levelekkel, virágokkal és gyümölcsökkel; később meg sípok, lantok, dobok lesznek belőlük, a muzsika csodálatos szerszámai: és ki volna képes kifejezni, mily csodálatosan ujjonganak, s az emberi érzések miféle csodálatra indítják. Vedt szemügyre, kérlek, ezeket! A földet, a legalacsonyabb rendű elemet: mekkora gyönyörűség előidézője! Nemde csodálatos illatokat sarjazt balszamban, gyömbérben, sáfrányban, szegfűszegben, borsban és a többiekben. S aztán mennyi gyönyörűség terem fügeiben, körtéiben, almáiban, s a többi gyümölcsökben! Bizony, senki sem tudja az emberek közül, mennyire szépséges teremtmény a föld, hajtsaival és venyigéivel, patakjaival és forrásaival. Ezerféle üregében is vizek rohannak, férgek rejtőzködnek, s vadállatok lakhelyei vannak.

Aztán vedd szemügyre a vizet: folyóival, halaival, szőrnyeivel, gyöngyeivel és drágaköveivel, majd tekintsd áttetszőségének szépségét!

Ezután csodáld meg a levegő szépségét, ahogy magába fogadja és szétosztja a fényt, meg ahogy a hangot céljához vezeti – hiszen amikor egy ember beszél, a levegőn át jut el hangja a másikhoz, s általa válik számára felfoghatóvá. Ó, hány árnyalata van a hangnak! Némelyik rémitő, némelyik kellemes; egyes hangzások rémesek, mások szelídek. (*Laskaj Osváttól*)¹⁴

(A prédikációkról mondottak zárásaként hadd hívjam fel a figyelmet *Lukácsy Sándor* XVIII. századi prédikációkról szóló tanulmánykötetére, mely nemrég látott napvilágot.)¹⁵

Példák

„A középkori példa (exemplum) mint irodalmi műfaj a lelki épülést szolgáló rövid, kerek, illusztratív történet ... elvont tanulságok kézzelfoghatóvá tételére, és a hallgatóság figyelmének ébren tartására.”¹⁶ E rövid meghatározásból is kiderül, hogy a példák – akár bibliai, akár egyéb ókori forrást használtak vagy újabb keletűek – mindig érdekesek. Figyelemfelkeltő funkciójuk mellett tanulsággal is szolgáltak. Íme a „Három pogány bölcs tanítása a hallgatásról” a *Példák Könyvéből*:

„Olvastatik az pogán bölcsokről, hogy igen szerették a veszteségtartást. (hallgatást.)

Valának három pogán bölcs, kik megkérdetének, mire, hogy ezenképpen szeretnéjek az veszteségtartást. Felelvén az első pogán bölcs, Socrates, monda: »Mikoron szóltam, gyakorta megbántam, de valamikor nem szóltam, soha meg nem bántam.«

Az második bölcs úgy monda: »Egy boldog sem hallgathat vesztet.«

Az harmadik bölcs úgy monda: »Egy száz és két füleket vettünk az természettől, olya azt mondanája, hogy sokakat kell hallanonk és keveset szólnonk.«¹⁷

Kerek, lezárt történetet hallottunk. Természetesen nem mindegyik példa ilyen rövid okosság. Gyakran olvashatunk a papság hibáit pellengérező exemplan-

¹³ Uo. 453. o. (Fordította *Modas Edit*)

¹⁴ Uo. 187–188. o. (Fordította: *Bárzsi Ildikó*)

¹⁵ *Lukácsy Sándor*: Isten gyertyácskái. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1994.

¹⁶ *Szöveggyűjtemény ...* 596. o.

¹⁷ Uo. 432. o.

mokat is. De ezek is szelídebb megrovások, mint amire gondolnánk, hiszen nem a vallás kifigurázása; hanem a bűnök megjavítása volt a cél.

A példák, példázatok a reneszánsz kortól tematikailag, formailag rendkívül színesedtek. Közmondások, szállóigék, fabulák, közismert szóképek, a legkülönbé-
lébb történetek gazdagították a mondanivalót. Gyakran ugyanaz az exemplum más-más szövegvagy környezetben különböző értelmet nyert. Nem véletlen, hogy a reneszánsz korban egyre nagyobb igény mutatkozott közmondás- és szállóige-gyűjtemény, ókori mesék, történetek stb. kiadására. Az 1800-as években már „rendeletileg” kellett gátat szabni a prédikációkban is túlburjánzó exemplumhasználatnak.

Talán nem volna unalmas játék, ha évente 10-12, valamikor klasszikusnak számító példa megfejtésével, értelmezésével, netán példák iratásával gyarapítanánk tanulóink érzelmi életét és értelmi képességeit. Exemplumgyűjtemény is kínálkozik ehhez a játékos gondolkodáshoz.

Végezetül feltehetjük a kérdést: most, mikor a tananyagcsökkentés kívánalma fogalmazódik meg, hogyan képzelhető el az elmondottak tananyagba iktatása? Mint már bevezetőmben utaltam rá: a tanár tág időtartamot ismerő hivatkozási példatárban. Tankönyveink pedig azzal segíthetnék e koncepció megvalósítását, hogy a főszövegtől eltérő betűtípussal (de a tankönyvcsalád egészében egységesen alkalmazott jelöléssel), XI–XVIII. századi példatárakat állítanának össze, mikor milyen párhuzamot, visszatekintést tesz lehetővé a tanítandó anyagrészt. A meséknél *Pesti Gábor* és *Heltai Gáspár* Aiszóposz-fordításait; a közmondásoknál az 1598-as, első közmondásgyűjtemény példáit; *Arany János* Rege a csodaszarvasról című versénél a Pannóniai éneket, a Biblia Teremtéstörténeténél több fordítási variációt, XVI. századi bibliai históriát vagy legendamesét; *Kosztolányi Dezső*nél, *Pázmány Péter*t stb. A szövegválogatás azonban csak akkor éri el a kívánt hatást, ha az élményt adó is. Ennek az élménynek kiváltója és irányítója – miként a tanítás esetében mindig! – a szakmát jól ismerő, pedagógiaileg képzett tanáregyéniség.